

Papa

Ferdinand Pisigan Jarin

Sa tuwing mapapalo ako noon ni Mama o ni Nanay dala ng kalikutan at kakulitan, sa pagitan ng pag-atungal na parang baka sa kaiiyak habang hinahaplos ang binti na nalatayan, bukambibig ko ang “Papaaaa! Papa ko!” bilang pagsusumbong sa aking ama. Pero hindi siya dumarating para aluin ako. Para patahanin ako. Kami ni Michael. Kahit kailan, di siya dumating. Dahil kahit kailan, di na siya nagpakita.

Nang magtanong ako kay Mama noon kung bakit wala kaming ninong at ninang sa Quinabuangan, gustong-gusto ko ring itanong kung bakit hindi namin kasama ang aking ama doon. Maraming araw pa ang lilipas nang maglakas-loob akong itanong ito sa kaniya. Sasagutin niya ito sa pagsasabing “Sundalo kasi ang Papa n’yo at sa iba’t ibang lugar nadedestino kaya di natin kasama dito.” Nag-anak pa ng maraming tanong sa isip ko ang naging sagot ng aking ina. Wala bang bakasyon sa trabaho sila Papa para di niya kami mabisita o masamahan kaya kahit ilang araw lang bago muling bumalik sa lugar kung saan man siya nakadestino? Di ba niya kami naiisip? Di ba niya kami nami-miss?

Madalas akong paiyakin noon ng aking mga Tiyuhin lalo na sina Tito Genie at Jun. Sasabihin nila na ang ama ko raw ay sumama na sa ibang babae. Na iniwan na kami. Na hindi na babalik. Na hiwalay na raw sila ng aking ina. Siyempre di ako naniniwala sa kanila. Mas maniniwala ako sa naging sagot ng aking ina. Na ginagawa lang nila ‘yon para paiyakin ako dahil alam nilang bata pa lang, pikunin na ako. E, talagang masarap

magpaiyak ng mga batang-pikunin e. Malalaman ko ito nang ako na ang gumagawa nito nang tumanda.

Pero di lang pala talaga nila ako basta pinapaiyak lang. Sinasabi pala nila talaga ang totoong kuwento.

Palatanong akong bata at alam ito ng pamilya. Pero nang magtanong ako tungkol sa aking ama, naisip marahil ng aking ina na hindi na ito katulad ng mga dati kong tanong sa kaniya tungkol sa “kung bakit ang ingay ng mga kuliglig sa gabing matutulog na kami” o “sa likod ba talaga ng bundok lumulubog ang araw.” Kaya’t isang araw ay aaminin na rin sa akin ni Mama na kaya kami napadpad sa bahay ng aking Lola at Lolo sa Quinabuanan at iniwan ang Cembo ay dahil naghiwalay na sila ng aking ama. Biglang sumariwa sa batang-isipan ko noon ang eksena ng mga kahol ng aso, maulan, umiiyak si Mama at pinaalis kami sa isang paupahang-bahay sa Cembo. Kasunod nito ang malabong larawan ng itsura ng aking ama sa limang-taong gulang kong alaala. Mabuti pa ako at may malabong imahen ng kaniyang mukha. Pati ang ilang eksena ng pagpasyal naming mag-ama sakay ng kaniyang dilaw na kotse at pagbibigay niya sa akin ng Piso para huwag ko silang guluhin ni Mama habang malungkot at seryoso silang nag-uusap sa isang parke ay babalik sa aking alaala. At ang huling eksenang maaalala ko, hawak-hawak ako ni Mama at halos makaladkad niya ako dahil nagmamadali ang kaniyang lakad para maghanap at magtanong sa mga nahanap na kakilala, na nasa likod ng mga salaming bintana o di kaya’y nasalubong sa pasilyo, sa di ko matiyak kung saan mang opisina o gusali, kung nalalaman ba nila ang kinaroroonan ng aking ama. Darating ang araw na malalaman kong kaya namin ginawa ang huli ay dahil sa dumating ang mga araw na hindi na umuuwi sa aming inuupahang-bahay ang aking ama.

Bago pa dumating ang araw nang hindi na pag-uwi ng aking ama, darating daw muna ang mga araw na may estrangherong biglang susulpot sa inuupahang-bahay namin noon sa kalye ng Ipil sa Cembo at magpapakilala kay Mama bilang kapatid o pamangkin ni Papa habang ang aking ama ay nasa loob ng kampo nila sa Fort Bonifacio at nakaduty o di kaya’y tumutugtog sa kung saan mang lugar na may okasyong pang-militar. Kabilang siya sa banda ng Army bilang Trombonista. Malugod naman silang tatanggapin ni Mama dahil hindi pa niya alam noon na ang nagpakilalang pamangkin ay anak pala talaga ni Papa sa legal

nitong asawa. Dahil nagpakilala ang aking ama noon sa aking ina na isang binata. At ang nagpakilalang kapatid ay kamag-anak pala ng asawa ng aking ama. Marahil, ginawa nila ito sa aking ina upang mapatunayan kung talagang may ibang kinakasama si Leopoldo Jarin, na naririnig nila bilang kuwento-kuwento sa bayan ng Imus sa probinsiya ng Cavite kung saan nagmula ang aking ama at siyang lugar na tinitirahan ng kanyang orihinal na pamilya. Nang mapatunayang totoo nga ang mga kuwento, isang araw ay bubulagain si Mama ng legal na asawa ni Papa at mag-eeskandalo ito sa Cembo (at sunod-sunod din ang pagkakataong susugurin nito ang aking ama sa kampo) para ipaglaban ang kanyang karapatan bilang legal na asawa at ang karapatan ng kanilang apat na lehitimong anak. Nang ipinanganak ako, nasa elementarya na ang bunso sa apat na anak ni Papa sa kaniyang asawa. Nang ipanganak si Michael, nagsisimula nang mamuo ang mga delubyong ito sa pagsasama ng aking ina't ama.

At mabigat, sobrang bigat ang lahat ng ito sa dalagang probinsiyana na si Melinda na napaibig ng isang sundalong nagpanggap na binata samantalang ang una niya lang nais ay makapagtapos ng pag-aaral sa kolehiyo sa Maynila habang namamasukan sa tindahan ng isang Tiyahin sa loob ng kampo-militar. Wala siyang gagawin kundi umiyak nang umiyak nang dumating na ang mga eksena at rebelasyong ito. Pero maghihintay pa rin siya ng paliwanag mula sa aking ama. Umasa pa rin siyang magliliwanag ang lahat. Pero hindi na pumayag si Tatay, ang aking Lolo, na masaktan pa nang paulit-ulit ang kaniyang anak. Inutusan niya ang aking ina na hiwalayan na ang “hayop na lalaki” at umuwi na sa probinsiya at dalhin ang kaniyang mga apo. At isang araw nga noon, matapos ang pakikipag-away ni Mama dahil sa pagpapaalis sa amin sa inuupahang-bahay, at nang tuluyan nang hindi mahanap ang hindi na umuwing asawa,” nagdesisyon si Mama na sundin na ang kaniyang ama.

Kung may kapiranggot akong naalala tungkol sa aking ama, walang alaala ang aking kapatid kay Papa. Ni hindi niya nakita ang mukha nito dahil isang taon pa lang siya noon nang mangyari ang hiwalayan, o mas tamang sabihing pag-iwan sa amin ng aming ama. Kaya't nang mag-aral siya, hindang-hindi niya gagamitin ang apelyido nito sa elementarya dala ng kaniyang galit sa aming ama. Mapipilitan na lang siyang gamitin ito pagtuntong ng hayskul para maisaayos ang kaniyang mga legal na dokumento sa pagaaral.

Pero nang magsimula na kaming magkapatid na hanapin ang pisikal na presensya ni Papa at malaman din agad na “suntok sa buwan” na mangyayari ito, matatagpuan naman namin ito sa mas marami.

Kay Tito Genie, bunsong kapatid ni Mama, matututunan ko na di dapat iniyakan ang mga hindi ko magawa-gawang bagay dahil wala akong matatapos kung lagi na lang mahina ang loob ko. Nang nag-aaral na ako sa elementarya at dumarating ang mga panahong may mga proyekto sa eskuwelahan, kay Tito Genie ako tumatakbo para magpaturo at magpatulong para magawa ang mga ito. Kalimitan ay handicrafts. Bunot, salaan, at picture frame ang ilan sa mga natatandaan ko. Madalas sa kanya ko itatanong kung paano o kung saang lugar ako makakakuha ng materyales para sa mga ito. Aakyat niya ang kaisa-isa naming puno ng niyog sa bakuran para tanggalin ang isang matandang niyog sa tuktok na gagawin kong bunot. Ituturo niya ang tamang sukat ng hati sa niyog lalo kung paano maglagari para mahati ito. Gayundin sa tamang sukat ng mga hiwa ng kawayan at lalim nang pagpapa-arko sa mga hiwang ito para maging tama ang lalim ng salaan. Maging ang eksaktong pagdadaiti ng mga hiniwang talahib sa baga para di ito masunog at makuha ang tamang kulay ng picture frame. Isang araw ay mapupuntahan ko ang masukal na parte ng gilid ng ilog sa Quinabuangan para mamutol ng “Bayog,” o iyong mas makapal na uri ng kawayan at makararating din ako sa Kabatwan, isang malawak at mabatong batis sa malayong baranggay ng Lauis, para mamutol ng mga talahib dahil sasabihin niya na dito makakakuha ng magandang materyales para sa mga proyekto ko at dapat kong puntahang mag-isa para matuto raw akong magpagod lalo na ang lumakas ang loob. Tuturuan niya ako pero ako raw ang dapat gumawa. At habang gumagawa hindi raw dapat mahina ang loob ko dahil wala akong ginawa kundi umiyak lalo’t hindi ko makuha-kuha ang tamang sukat, porma, at disenyo na itinuro n’ya. Nangyari kasing tatlong beses ibinalik ng aking guro sa Industrial Arts ang ginawa kong salaan, habang halos lahat ng mga kaklase ko ay nabigyan na ng grado sa kanilang mga natapos na salaan, dahil hindi ko makuha-kuha ang tamang lalim nito. Hindi ko mai-arko ng mabuti at husto ang mga hiwa ng kawayan. Pagka-uwing pagka-uwi ng bahay ay ibinato ko ang ikatlong salaan na ibinalik sa akin at biglang umatungal ng iyak sa sama ng loob. Galit na pupulutin ni Tito Genie ang salaan sa lupa at uutusan akong lumapit sa kanya. Pinatingin niya ako ng todo sa gagawin niya. Binaklas niya ang salaan hanggang matira na lamang ang

mga makakapal na hiwa ng kawayan na magsisilbing buto ng salaan at ini-arko ang mga ito sa pinakamalalim na kurbang kayang abutin. Isa-isa niyang pinulot ang mas maninipis pang hiwa ng kawayan na magsisilbi namang balat ng salaan at hinabi ito nang mabilis at sigurado sa pagitan ng nakaarkong mga hiwa. Matigas ang kaniyang mukha at nanginginig sa tigas ang kaniyang mga kamay nang ginagawa niya ito habang salitang tumitingin sa ginagawa at sa aking mukha. Halos sa isang iglap ay buo na muli ang mas malalim na ngayong salaan. Nang matapos, pabigla niya itong iniabot sa akin na halos maduldol sa luhaan kong mukha at sinabihan ako ng: “Pirmi kang ampanangi (Lagi ka na lang umiiyak) kaya wala kang matatapos!” Bigla siyang tumayo at iniwan ako na biglang natigil sa pag-iyak, hawak ang salaan na natutuluan ng aking uhog na di napunasan dahil sa gulat.

Ang ikatlong lalaki sa mga kapatid ni Mama na si Tito Jun ang magtuturo naman sa akin na matutong maghintay. May mga pagkakataong isinasama niya ako sa ilog para manghuli ng isda at manguha ng Lukan, malaking bersyon ng Halaan. Minsa’y gagamit kami ng maliit na lambat para sa mga may kalakihang isda pero madalas ay kamay para dakmain ang mga maliliit na isda na kadalasa’y lumalangoy lamang sa mas mababaw na parte ng ilog. Gagamitin din namin ang mga kamay bilang panghukay sa mga bahay ng lukan na parang maliliit na bulkan na magkakasunod na nakatumpok sa gilid-gilid ng ilog para makuha ang lukan sa ilalim nito. Sa una’y may gana pa akong sundan ang bawat langoy ng mga isda pero lilitaw din ang pagiging mainipin ko. Manggigigil akong dakmain nang dakmain ang isda na magreresulta ng paglabo ng tubig dahil sa pag-angat ng lupang nagulo ng walang-tiyaga kong mga kamay hanggang di ko na makita ang isda. Hindi rin masinsin ang pagpasok ng kamay ko sa butas ng bahay ng mga lukan. Madalas kong masira ang mga ito at laging nadadamay kahit ang mga maliliit pa na di pa pwedeng pakinabangan. Halos mapuno na ang basket ni Tito Jun at ng aking mga pinsan ng mga isda at lukan, sa akin wala pang laman. Dahil dito’y madalas akong singhalan ni Tito Jun at sabihang di ko dapat minamadali ang mga ito. Wala rin daw akong magiging silbi sa mga ganitong lakad namin sa ilog. Kalauna’y hindi na niya ako yayayaing sumama. Nang sa wakas ipangako ko kay Tito Jun na di na ako magiging mainipin, saka lang niya ako muling isasama. Mula noon, uuwi kami sa bahay mula sa ilog na palagi nang may laman ang basket na nakasukbit sa aking bewang.

May isang kabanda noon ang aking lolo na nagngangalang Aloy. Tio Aloy ang tawag namin sa kanya. May mga araw na kahit walang kontrata ang banda, dadaan siya sa bahay at makikipagkuwentuhan kina Tatay at Nanay. Pero mas madalas hahanapin niya kaming magkapatid para tanungin kung di ba kami nagiging pasaway kay Mama. Lagi niya kaming inaabutan ng piso pambili ng kendi. Nang dumating ang panahong nag-aaral na kami, walang sawa niyang kinukumusta ang situwasyon ng pag-aaral namin. Sasabihin pa niya minsan kina Tatay at Nanay na tiyak matalino raw ako paglaki dahil andami ko raw tanong. Ipinaramdam niya sa amin na ang mga anak ay dapat laging kinukumusta, binibilinan, inaalala.

May isa pang Jun, si Manong Jun. Di namin tiyuhin. Asawa ni Tia Upeng. Malapit kaming magkapatid sa mag-asawa lalo na sa kanilang mga anak na babae na itinuring naming mga ate. Sina Betty, Yolly at Yeya. Sila ang pinakamalapit naming kapitbahay. Kaibigan din ni Mama ang panganay nilang babae na si Ate Amy. Si Manong Jun ang magtitiyagang magturo sa amin ng tamang pagkapa at maingat na paghukay sa mas malaking ugat ng kamote na madalas ihawin at gawing meryenda ng mga bata sa Quinabuangan. Noong una kasi, payat, maliliit at di pa ubrang ihawing kamote ang madalas kong mahukay. Kaya sagana ako sa kantiyaw mula sa aking mga kalaro. Naturingan pa naman daw na nasa bakuran namin ang maraming kamote na tanim ni Nanay. Bukod kasi sa iba pang dahon-dahon tulad ng talinum at saluyot, nilagang talbos ng kamote ang isa sa “bestseller” na inihahain ng aking lola kapag walang-wala. Partner ito sa ginisang bagoong-isda. Pero nang maturuan na ako ni Manong Jun, nangunguna na ako sa palakihan ng kamote na nahuhukay. Ituturo din sa akin ni Manong Jun ang pagiging dapat na masaya sa harap ng pagkain. Isang gabi ay iimbitahan n’ya akong makisalo sa hapunan ng kaniyang pamilya. Sa pagitan ng kanilang pagnguya, nakangiti silang nakatingin sa alinlangan kong pagtatangka sa unang pagsubo. Hindi alinlangan ang unang pagsubo ko nang gabing ‘yon dahil nahihya akong makikain sa ibang bahay. Noon ko lang kasi nalaman na puwede palang i-ulam ang asin sa tinubigang kanin. Pero sa mga sumunod na subo, malalaman ko na mas malasa pala ang pagkain nila dahil pinasarap ng mga nakangiti nilang paghahapunan. Ginanahan akong kumain.

Marami pa silang gumabay sa aming magkapatid. Bukod kay Tatay na aming lolo, nariyan din ang mga lalaking kapitbahay at kaibigan ng

pamilya. Lahat sila ay may naitanim na aral sa batang-puso at isipan namin, sa magkakaibang panahon at sitwasyon. Mula sa simpleng pag-akyat sa puno, pagtakbo nang mabilis, mahusay na paglalaro at pagiging kalaro hanggang sa paggalang at pagsunod sa utos ng mga mas nakatatanda. Ilan sa kanila ay sina Tio Dante, Elpie, Cezar, Adol, Jimmy at Ikiw.

Noong aminin na ni Mama ang totoong kuwento kung bakit di namin kasama si Papa sa Quinabuangan, masasaksak sa isip ko na lahat ng sumbong ko sa kaniya sa tuwing napapalo, at ang lahat ng tanong ko sa isip na umiikot sa ideya ng “kung naiisip pa kaya n’ya kami?,” ay pulos natangay lang pala ng hangin. Buti na lang, hindi ako nasama. Dahil napunan ng mga tiyuhin, Tio, Manong at Lolo ang espasyong inalisin ni Papa sa kalooban ng pagkatao ko bilang isang anak. Maraming tamang-asal at pagpapahalaga ang ipapakilala nila sa akin na maitatanim ko naman sa kaloob-looban ng aking batang utak at puso. Hindi nila pinayagang malunod kaming magkapatid sa lungkot na kakambal ng karanasang maiwan, at sa inggit kapag nakikita ang mga kalarong kasama ang kani-kanilang Tatay o Itay. Noong mawalan pala kaming magkapatid ng Papa, naglagay naman ito ng malawak na pintuan para pasukin ang aming buhay ng maraming ama.

Pero mas malaki at malalim ang espasyong nalikha sa kalooban ni Mama na iniwan ng itinuring na asawa.